(तत्र भवः अण् बहुषु तस्य लुक्।) तद्देशीयजने बहुवचनान्तः। इति हेमचन्द्रः॥

कारणं, क्ली, (कार्य्यतेऽनेन। णिजन्तात् क्तो ल्युट्।) येन विना यन्न भवति तत्। तत्पर्य्यायः। हेतुः २ बीजम् ३। इत्यमरः। १। ४। २८॥ निमित्तम् ४ प्रत्ययः ५। इति जटाधरः॥ (यथा, विष्णुपुराणे। १। १७। ३०।

"यतः प्रधानपुरुषौ यतश्चैतत् चराचरम्।
कारणं सकलस्यास्य स नो विष्णुः प्रसीदतु"॥)

कारणत्वमाह। अन्यथासिद्धिशून्यत्वे सति नियतपूर्व्ववर्त्तित्वम्। तच्चिविधम्। समवायिकारणत्वम् १ असमवायिकारणत्वम् २ निमित्तकारणत्वम् ३ परमाणुपरिमाणभिन्नानां कारणत्वम्। इति भाषापरिच्छेदः। १६-१७॥ अणुपरिमाणन्तु न कस्यापि कारणम्। इति सिद्धान्तमुक्तावली (यथा, हेः रामायणे। १। ६४। ११।

"बहुभिः कारणैर्देव! विश्वामित्रो महामुनिः।
लोभितः क्रोधितश्चैव तपसा चाभिवर्द्धते"॥)

करणम्। (कृ वधे + खार्थे णिच् भावे ल्युट्।) बधः। इति मेदिनी॥ (आदिः। मूलम्। यथा, मनुः। ११। ८४।

"ब्राह्मणः सम्भवेनैव देवानामपि दैवतम्।
प्रमाणञ्चैव लोकस्य ब्रह्मात्रैव हि कारणम्"॥

प्रमाणम्। यथा, मनुः। ८। २००।

"सम्भोगो दृश्यते यत्र न दृश्येतागमः क्वचित्।
आगमः कारणं तत्र न सम्भोग इति स्थितिः"॥)

इन्द्रियम्। (यथा, गीतायाम्। १३। २०।

"कार्य्यकारणकर्त्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते।
पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते"॥

"कार्य्यं शरीरं कारणानि सुखदुःखसाधनानीन्द्रियाणि तेषां कर्त्तृत्वे तदाकारपरिणामे"। इति तट्टीकायां श्रीधरस्वामी॥) देहः। (यथा, प्राङ्गरात्मबोधे। १३।

"अनाद्यविद्याऽनिर्व्वाच्या कारणोपाधिरुच्यते।
उपाधिचितयादन्यमात्मानमवधारयेत्"॥)

साधनम्। (करणमेव खार्थे अण्।) कर्म्म। (यथा, चाणक्ये। २३।

"न कश्चित्कस्यचिन्मित्रं न कश्चित्कस्यचित् रिपुः।
कारणेन हि जायन्ते मित्राणि च रिपूंस्तथा"॥)

कायस्थः। (करणशब्देऽस्य विशेषो ज्ञेयः॥) वाद्यप्रभेदः। गीतप्रभेदः। इति भरतधृतरत्नकोषः॥ (आदिकारणत्वात् विष्णुः। यथा महाभारते। १३। १४९। ५४।

"करणं कारणं कर्त्ता विकर्त्ता गहनो गुहः"॥

शिवः। यथा शङ्करस्तुतौ वेदसारशिवस्तवे ७।

"अजं शाश्वतं कारणं कारणानाम्
शिवं केवलं भासकं भासकानाम्"॥)

कारणगुणोद्भवगुणः, पुं, (कारणगुण उद्भवो यस्य। स चासौ गुणश्चेति कर्म्मधारयः।) कारणगुणपूर्व्वकगुणः। तद्यथा। रूपम् १ रसः २ गन्धः ३ अपाकजस्पर्शः ४ द्रवत्वम् ५ स्नेहः ६ वेगः ७ गुरुत्वम् ८ एकत्वम् ९ पृथक्त्वम् १० परिमाणम् ११ स्थितिस्थापकसंस्कारः १२। इति भाषापरिच्छेदे। ९६॥

कारणशरीरं, क्ली, (कारणं अविद्या सैव शरीरम्। अनाद्यविद्याऽनिर्व्वचनीयं शरीरद्वयकारणमात्रम्। सत्स्वरूपाज्ञानं यदस्ति तत्कारणशरीरमित्याहुः।) सत्त्वप्रधानमज्ञानम्। (किन्तु बीजावस्थायां सूक्ष्मवृत्तित्वात् विषयव्यापाररहितस्यान्तःकरणस्य सुतरां सुखस्वरूपेणानुभूयतेऽसौ द्रष्टा।) तत्पर्य्यायः। आनन्दमयकोषः २ सुषुप्तिः ३। (यदुक्तं वेदान्तसारे। १६।

"अस्यापीयमहङ्कारादिकारणत्वात् कारणशरीरं आनन्दप्रचुरत्वात् कोषवदाच्छादकत्वाच्च आनन्दमयकोषः सर्व्वोपरमत्वात् सुषुप्तिः अतएव स्थूलसूक्ष्मशरीरलयस्थानमिति चोच्यते"॥ अत्र सुबोधनी यथा।

"प्रलयकाले हिरण्यगर्भादिप्रपञ्चोत्पादकेश्वरगतमूलप्रकृतिवत् सुषुप्तिकाले अहङ्कारादिशरीरोत्पादकसंस्कारमात्रावशिष्टजीवगताज्ञानस्यापि कारणशरीरत्वं इन्द्रियतद्विषयाभावे व्यासङ्गाभावादानन्दबाहुल्यादानन्दमयत्वं आच्छादकत्वात्कोषत्वञ्च युक्तमितिभावः। ननु स्थूलसूक्ष्मशरीरलयस्थानस्य कथं सुषुप्तिशब्दवाच्यत्वमित्याशङ्क्य पूर्व्ववत् संज्ञाभेद इति वक्तुं तत्र युक्तिमाह सर्व्वोपरमत्वादिति। पञ्चीकृतस्थूलशरीरस्य व्यावहारिकस्य स्वाप्नप्रपञ्चस्य स्वकारणेऽज्ञाने लीनत्वात् सर्व्वोपरतिरित्यर्थः। तथा चोक्तम्।

"लये फेनस्य तद्धर्म्मा द्रव्याद्याः स्युस्तरङ्गके।
तस्यापि विलये नीरे तिष्ठन्त्येते यथा पुरा॥
व्यवहारिक देहस्य लयः स्यात् प्रतिभासिके।
तल्लये सच्चिदानन्दाः पर्य्यवस्यन्ति साक्षिणि"॥)

कारणा, स्त्री, (कृ हिंसायाम्। णिजन्तात् क्तो "ण्यासश्रन्थेति"। ३। ३। १०७। युच् ततः टाप्।) यातना। गाढ़वेदना। इत्यमरः। १। ९। ३॥ नरकरुजा यमयातना। इति केचित्। इति भरतः॥

कारणिकः, त्रि, (करणैः कारणैर्वा चरति। "चरतीति"। ४। ४। ८। ठक्।) परीक्षकः। इत्यमरः। ३। १। ७॥

कारणोत्तरं, क्ली, (कारणेन उत्तरम्।) प्रत्यवस्कन्दनम्। सत्यत्वेनाङ्गीकृत्य तत्प्रतिकूलरूपकार्य्यं ब्रूयात् तदा तदुत्तरम्। तच्चिविधम्। बलवत् १ तुल्यबलम् २ दुर्ब्बलम् ३। आद्यं यथा मया त्वत्तः शतं गृहीतमिति सत्यं किन्तु तत् परिशोधितम्। द्वितीयं यथा मदीयेयं भूमिः क्रमागतत्वादिति वाद्युक्ते प्रतिवादिनोऽपि तथोत्तरम्। तृतीयं यथा ममेयं भूमिः क्रमागतत्वात् इति वाद्युक्ते ममेयं भूमिः दशवर्षोपभुज्यमानत्वात् इति प्रत्युत्तरम्। इति व्यवहारतत्त्वम्॥

कारण्डवः, पुं स्त्री, (चमन्ताडड इति रमेर्ड। रण्डः। ईषत् रण्डः। "ईषदर्थे" ६। ७। १०५। इति कोः कादेशः। कारण्डं वाति। वा गतौ + "आतोनुपेति"। ३। २। ३। कः। कारण्डस्येदं कारण्डं तदाकारं वाति वा।) हंसविशेषः इत्यमरः। २। ५। ३४॥ खड़हाँस इति भाषा (यथा ऋतुसंहारे। शरद्वर्णने ८।

"कारण्डवाननविघट्टितवीचिमालाः
कादम्बसारसकुलाकुलतीरदेशाः"॥)

कारण्डव्यूहः, पुं, बुद्धभेदः। इति त्रिकाण्डशेषः। (बौद्धशास्त्रविशेषः॥)

कारन्धमी, [न्] पुं, (कर एव कारन्धं धमतीति। ध्मा + इनिः। पृषोदरादित्वात् साधुः।) कांस्यकारः। धातुवादरतः इति मेदिनी॥

कारम्भा, स्त्री, (ईषत् रम्भा। कोः कादेशः।) प्रियङ्गुवृक्षः। इत्यमरः। २। ४। ५६॥

कारवः, पुं, (का इति रवो यस्य। कुत्सितो रवो यस्येति वा।) काकः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

कारवल्ली, स्त्री, (कारा इतस्ततो विक्षिप्ता वल्ली यस्याः। यद्वा कुत्सित आरो गतिर्यस्याः। सा चासौ वल्ली चेति।) कारवेल्लः। काण्डीरः। इति राजनिर्घण्टः॥

कारवी, स्त्री, (कारं वाति। वा + कः। के जलोपलक्षितवर्षाकाले रवो यस्य। कारवः केकावरो मयूरस्तस्य पुच्छमिवाकारोऽस्यस्य अच्। यद्वा कृ हिंसायां खार्थे णिच् ततः क्विप्। कारमवति। कर्म्मण्यण्। गौरादित्वात् ङीष्।) मधुरा। मौरी इति भाषा। दीप्यः। मयूरशिखा। रुद्रजटा इति भाषा। क्षेत्रयमानिका इति केचित्। सुषवी। केले जीरा इति भाषा। हिङ्गुपत्री। हिङ्गेर पाता इति भाषा। इत्यमरभरतौ॥ क्षुद्रकारवेल्ली। इति राजनिर्घण्टः। छोट करला इति भाषा॥

कारवेल्लं, क्ली, (कारं वेल्लति। वेल्ल चलने कर्म्मण्यण्। यद्वा कारेण वातगमनेन वेल्लति चलति गच्छति वा वेल्ल चलने अच्।) कठिल्लकम्। करला इति भाषा। तत्पर्य्यायगुणाः।

"कारवेल्लं कठिल्लं स्यात् कारवेल्ली ततो लघुः।
कारवेल्लं हिमं भेदि लघु तिक्तमवातलम्॥
ज्वरपित्तकफास्रघ्नं पाण्डुमेहक्रमीन् हरेत्।
तद्वत् कारवेल्ली स्याद्विशेषाद्दीपनी लघुः"॥
इति भावप्रकाशः॥ अमरे पुंलिङ्गोऽयम्॥

कारवेल्लः, पुं, (कारेण वायुवत् गत्वा वेल्लति चलतीति। कार + वेल्ल + अच्।) लताविशेषः। करला इति भाषा। तत्पर्य्यायः। कठिल्लकः २ सुषवी ३। इत्यमरः। २। ४। १५४॥ सुषवी ४ सुश्रवी ५। इति तट्टीका॥ कण्डुरः ६ काण्डकटुकः ७ सुकाण्डः ८ उग्रकाण्डः ९ कठिल्लः १० नासासम्वेदनः ११ पटुः १२। इति राजनिर्घण्टः। तत्पुष्पगुणः। धारकत्वम्। रक्तपित्तरोगे सुपथ्यत्वञ्च॥ तत्फलगुणाः। शुक्रकफपित्तनाशित्वम्। रुचिकरत्वञ्च। इति राजवल्लभः॥

कारवेल्लकः, पुं, (कारवेल्ल एव। खार्थे कण्।) कारवेल्लः। इति रत्नमाला॥ (क्लीवत्वमपि दृश्यते। यथा सुश्रुते सूत्रस्थाने ४६ अध्याये।

"तद्वत् कर्कोटकं प्रोक्तं कारवेल्लकमेव च"॥)

कारवेल्ली, स्त्री, (कारवेल्ल + अल्पार्थे ङीष्।) क्षुद्र-